

seu talènt preclaríssim, ningú podia envejar la modestia del seu estament d'humil beneficiat.

De sa ploma queda inèdita la traducció abans esmentada y la seua correspondència epistolar ab eminents professors universitaris y ab alguns dels escriptoristes de més relléu d'Europa. La seua llibreria ha estat llegada a la Biblioteca-Museo Balaguer, de Vilanova y Geltrú.

Déu tinga en el repòs y en la fruició de la vida eterna l'ànima del virtuós sacerdot, eminent pedagogh y savi escriptor, en premi únich y veritable a les activitats d'una vida senzilla y humil, esmerçada en serviment de la cultura y de l'Esglesia.

El seu bon recort viurà sempre en aquesta Corporació que'l comptà entre 'ls seus acadèmichs de més relléu. Al cel sia.

EL TRIBUNAL DEL LLIGALLÓ A MORELLA

(SEGLE XIII. DRET FORAL CONSUETUDINARI.)

Quan lo gran guerrer y legislador Jaume I el Conqueridor donà als pobles sa constitució política y manà qu'uns matexos furs regissin a tota la Confederació catalano-aragonesa, no dexà de concedir quiscun privilegi particular a les viles més principals, segons les necessitats socials exigien. Morella necessitava un Tribunal per lo seu bestiar tan nombrós, ja que n'era, llavors, la principal riquesa la ramaderia, y, de continent, s'originaven disputes, quan el descuyt dels pastors, enredava y confonia 'ls remats y desperdigolats se trobaven per les montanyes.

Magna creació fou de l'època foral el privilegi del Rey Jaume I, donat en l'any 1270, y podrèm considerar les grans facultats qu'otorgava, y que després foren amplia-des; que podèm llegir en l'*Aureum Opus in Extravagantes*, n.º 1, llibre que's guarda al Arxiu Municipal de Morella, llegint en ell qu'als morellans fou concedit el Tribunal del lligalló, o del bestiar, que continuà actuant fins a les derrieres de la centuria divuyt.

Com lo document d'otorgament es tan poch conegut, y a penes se té cap nova del Tribunal que estèm estudiant, vaig a traduhirlo del llatí al català:

«Sapien tots com Nos, Jaume, per la gracia de Déu Rey d'Aragó, Valencia, etc. Per Nos y per nostres successors concedim a vosaltres, el Consell de Morella y a tots els homes, ja de les sues aldees, com dels llochs de son terme, pertanyents a ordres y demés, el que puguen tenir *lligalló*, el qual celebrareu en vostre terme dos voltes cada any, una en el tercer dia de Pentecostes, y l'altre en la festa de Sant Miquel de setembre; a qual lligalló estaran obligats a presentarse 'ls que tinguen bestiar pasturant en el terme, o enviar els seus pastors, presentant les *resses mostrenques* o trobades que no tinguen amo conegut. Y qui en tals dies no concurrirà al lligalló, queda obligat a pagar y entregar a Nos, o a nostre Batlle de Morella, deu sous de pena. Establim, també, que'l bestiar mostrench o trobat qu'en lo dit lligalló trobés amo, li sia entregat lliurament y sens expedient. Però si algú, o alguns, fossin convençuts d'haverse trobat bestiar y lo retenen en son poder sens presentarlo, estos seran castigats, donant doble al seu amo y a Nos, o a nostre Batlle, sesenta sous; però si algun mostrench o trobat en els monts y presentat al lligalló no trobés amo, ni se sapigués de qui es, se tindrà de manifest fins a la següent celebració del lligalló; y quan llavors no aparegués l'amo, sia per a Nos, y se posarà en poder de nostre Batlle o del llochtinent. Per lo mateix establim, volèm y concedim a vosaltres, Batlle y Consell de Morella, elegiu una persona apta cada any per a que jutge, recullga, observi y fagi observar quant en esta carta 's conté, y que juri que's portarà bé y fidelment. Donada en Valencia als xvij. de les kalendes d'abril de M.CC.LXX.» (16 de març de 1270.)

Desde llavors se procedí a l'elecció del Justicia del lligalló, además de les conveniencies que donava al Justicia major o Batlle, per quan el despullaven d'atencions tan greus y per tractarse de qüestions que sòls els matexos ramaders y pastors podien enténdres. L'elecció pertanyia als Jurats, entre 'ls proposats per los habitants de les masies o masades que representaven la força productora, en els

quals depositaven llur confiança perquè eren homes honorables.

En el segle xv se nomenaren dos consellers o auxiliars per a que ajudessin al Justícia del lligalló y donessin son parer en els casos dubtosos.

N'Anfós de Nàpols, estant a Valencia, en el 10 d'abril de 1427, concedí: «los dreytos de dita villa a los hommens d'aquella et de sus aldeas et barrios poder pacentar, acabar et adaguar sus ganados et bestiares gruesos et menudos, de dia et de nuyt, sines contrastamiento alguno, et de tallar humeras viejas, et frutas verdes et secas, para necesidades de sus casas, et aquellas tallades en el dito termino, sacar o facer sacar sines impediment alguno».

Les aldees de Morella n'eren Castellfort, Ballestar, Ballebona, Bel, Boxar, Chiva, Castell de Cabres, Cinchtorres, Cati, Corachar, Fredes, Forcalló, Herbes, La Mata, Malagraner, Sarañana, Ortells, Palanques, Pobla de Benifazar, Portell, Arboleda, Todolella, Villafranca, Ballestan, Villores, Zorita. Constituhien el scnyoriu de Morella, donat per lo Rey Jaume a Blasch d'Alagó, capità molt esforçat.

En un principi, no tenia aquest Tribunal un *lloch* assenyalat, sinó que s'avisava ab temps, senyalant quiscuna de les partides o contornades, ahont tenia lloch el Consell y ahont acudien els pastors; però en 1425 els Jurats acordaren que'l lligalló se celebrés junt a la casa del Consell o Universitat; destinant un lloch per al bestiar, y'l glacis del castell (especie d'esplanissada, per ahont devallen les aygües del castell) per a poder pasturar durant els sis mesos qu'havien d'estar de manifest les *resses* que no trobaven amo.

El procediment era molt sencill.

Presentat el cap de bestiar que s'havia trobat, se preguntava al pastor el lloch, el dia y les senyals que portava al ésser trobat. Se manifestava al públich per a veure si algun ramader lo reclamava. Si no hi havia reclamació, se preguntava al amo probablé'l dia y lloch en que lo perdé, y si corrésonien les respostes, se li entregava; donant una petita retribució en concepte de *guarda* del temps qu'havia estat en poder de qui la trobà primer. Quan hi havia dubtes, quedava de manifest fins y aytant

que's presentés son amo. Quan, després de sis mesos, no trobaven l'amo, el Batlle s'encarregava de les resses o caps de bestiar, *mostrenques* o *pregoneres*, y, de conformitat ab el dret administratiu de llavors, eren venudes en nom del Rey y's rescabalaven del temps de la *guarderia*.

En el segle XIV, a Morella, apellaven plaça del Consell ahont hi ha l'actual casa Piquer, y en la part oest de ponent de la dita plaça, se trobava la Casa del lligalló o Tribunal del bestiar. A la banda nord hi havia un ribàs que arribava fins al castell, y quan en l'any 1780 se va vendre per a ferhi cases, conservava, encara, el nom de «Ribàs del lligalló».

El Tribunal del lligalló prengué molt increment y forta organització del segle XIII al XIV.

Quan la conquesta de Morella, al cedir lo Rey Jaumé el senyoriu a don Blasch d'Alagó's reservà la devesa de Vallibana, que la donà a Violant, muller caríssima del Conqueridor; però com qu'als vuyt anys d'haver donat la carta de població als morellans el d'Alagó havia fet tanta crescuda'l vehinat, lloch y masades, y pres tant d'increment el lligalló, la Regina Violant vulgué manifestar l'apreci que'ls tenia, renunciant en son favor la gran devesa de Vallibana y Salvasoria per a que se destinessin de *baldío* (terrenys no llaurats ni adevesats) al lligalló, qual donació diu:

«Manifestum sit omnibus, quod Joles, Regina Aragonum, Majoricarum et Valentiae, Cometisa Barchinonae, et Urgeli, et Domina Montispesulani. Damus concedimus et laudamus vobis populatoribus de Morella et determino ipsius, presentibus et futuris pro vedato seu dehesa totum illum montem, qui vocatur Vallibana et Salvasoria, sicut afrontatur, ex prima parte cum termino de Catiu et exsecunda cum termino de Aras et ex tertia partis cum seria de Ballibona, et ex quarta parte sicut aquae labuntur circa dictum terminum. Predictum utrumque montem, cum suis introitibus et egrezibus et regresibus, aqueis, pascis, venationibus et pertinentibus uniuersis, damus et concedimus vobis, dictis populatoribus, liberum et franchum ad vestras vestrorum que proprias voluntatis. Mandamus igitur firmiter, et stricte, quod nullos homo preter vos dictos populatores audeat vel presumat incidere ligna, cremare, venare, vel pascere in dicta dehesa vel termino ejus sicut in prodictis affrontationibus continuntur. Dat. Barchinon, iv. Idus Januarii anno Domini m.ccxli. Hujus rei testes sunt Dm : Arnaldus

Corella. Dm. Joannes Pet de Tarracona. Dom. Fortunius Goya. Dom. Santius de Fraga et Ego Mag. Guido qui mandato Domnae Reginae hoc scribi, feci loco die et anno prefixo.»

La devesa de Vallirana y de Salvasoria fou aprofitada desde aquell moment pel lligalló, no sols pels vehins de Morella, sinó també pels vehins de les aldees qu'entraven en la concordia.

Després fou senyalat un terreny particular a cada hu en l'any 1340; y acordaren reservar-se per al bestiar major els *bobalars* o *bohalars* a Vallibana, Salvasoria, Vall de Vallibana y Monreal, obligant-se a pagar del fons comú que'n guardava l'Universitat totes les despeses que s'esdevingueren en l'arranjament de les sendes, abeuradors, basses, podes y neteges d'arbres, y fins els altres que s'ocasionaven per l'extinció de l'oruga y reparació de les vedalles, llochs ahont se recullia la llana procedent de les esquilades fetes en les diverses aldees de la concordia.

També gaudia Morella d'un privilegi donat en 1440, el qual disposa que'l bestiar y porchs engrexats en el bosch comunal no podien trèures del terme general sense haver estat abans vintiquatre hores en el mercat de Morella. Axò'ns demostra que'l lligalló tenia cura de fomentar molt bé 'ls seus interessos.

Dita Confradia o Tribunal tenia marques reservades, també vicera pública (lloch pública per a vendre plantes forrageres), y moltes altres coses, de petit detall, totes encaminades a que'l petit llaurador se pogués mantenir ab un grapadet d'ovelles, per a tenir el formatge de tot l'any, mitjançant un *peatge* ja acordat; ademés, el lligalló's captà tots els privilegis concedits a la mensa o mestanys, que, entre tot, enfortien el comerç y l'industria en el senyoriu de Morella.

Per causa de trobarse la caixa del comú universitari moltes voltes exhaurida de rèdits, el Tribunal del lligalló acudí al Rey per a que dongués un privilegi concedint facultats per a posschir y comprar finques, deveses y corrals, l'administració dels quals correria a càrrech del Justicia del lligalló. Els consellers se presentaren a Joan I, que's trobava a València, exposantli les dificultats de poder viure dit Tribunal si no se'ls permetia tenir béns y deveses; lo

Rey estengué un privilegi, que's guarda al Arxiu parroquial de l'Arxiprestal de la dita ciutat, en lo qual dóna facultat al Tribunal del lligalló per a acceptar y comprar béns y rayls, no obstant lo que disposen, en contra, els furs de Jaume I. Aytal document està estès el 10 de janer de 1393, setè del seu regnat.

Més avant, en temps dels Catòlics Reys, segons reials cèdules expedides a Medina del Camp en 30 d'abril de 1494, y la de Berlanga, del any 1499, s'otorgaren y confirmaren tots els privilegis al lligalló, y, al mateix temps, donaren disposicions especials per a evitar la propagació de malalties infecto-contagioses, quan parlen de les «resses achacosses». (Arxiu Nacional de Simancas.)

Quan, en temps del Rey Felip II, se celebraren Corts a Valencia l'any 1604, trobèm, en les *concessions fetes al Estament Reyat*, que'l Síndich del lligalló reclamà, en sa presencia, que no's permetés l'inobservancia del privilegi del lligalló, axí com també qu'en els pobles de la jurisdicció de Morella no's permetés tenirlo en part quiscuna fòra de la vila.

El Rey manà respondre a aquella demanda:

«Plau a sa Magestad ab que la prohibició, quan a les aldees, s'entengà no tenint aquelles privilegi en contrari.»

Més avant, en ple segle XVII, el Justicia y Consellers del lligalló reberen la comissió delegada de jutjar els danys y perjudicis que'l bestiar ocasionava en les heretats d'altri, «*possants multas y apreyand* (apreciant) *lo qual segons són juhi com a perits*».

Fou tanta l'importancia del Tribunal del lligalló, y 'ls serveys que n'havia fet a la corona, que'l Rey, en ple segle XVII, els apellava «*L'honorable Consell de la Mesta*».

Quan, en l'any 1691, se separaren de Morella les aldees agrupades abans, declarantse viles independents, els jurats del Tribunal del lligalló prohibiren l'entrada del bestiar de les viles separades; però s'entaulà un pleyt, reclamant aquelles són dret consuetudinari; y després de llargues encontrades, y dispendioses concórdies, pogueren entrar novament en el goig de llur pastoreig, segons R. C. del mes de maig, donada per lo Rey Carles II l'Embruxat.

Un temps després se féu una recopilació d'ordinacions

y drets del Tribunal del lligalló, constituhint un llibre, que's guarda al Arxiu Municipal de Castellfort (partit judicial de Morella), apellat *Llibre del Pastoret*. Per a mi aquest llibre n'es procedent del Arxiu Municipal de Morella, y no comprench com s'ha portat a Castellfort.

Havèm arribat a l'època dels Borbons, y en l'any 1810 encara actuà'l Tribunal del lligalló.

Se decretà mantenir un *edil del Consell* com a jutge de totes les qüestions de pastors y bestiar, herbes, asagadors y fonts; però ignorèm per quin còdich se regia; lo qual presumim si estaria en les *Ordenacions de la vila de Morella*.

Emperò tampoch tenen vida aquexes, per quant els llibres d'actes dels Consells han desaparegut. Durant la guerra dita «del francès» les biblioteques y arxius de Morella sofriren moltes destroces.

El Tribunal del lligalló vingué actuant fins a les Corts de Cádiz, puix al donarse la R. O. de 16 de febrer del 1835 rebé'l cop de gracia, que fou mortal de necessitat.

JOAQUIM TUIXANS

APÈNDIX

Encabesament del llibre dels Asagadors, conegut ab el nom «del Pastoret», que's conserva al Arxiu municipal de Castellfort (provincia de Castelló).*

In Dei nomine Amen. Die Int xxv mensis Decembris anno a nat. Domi. M.^oD.^oXXXVII.^o : Los Señors Joseph Tena, Jurat de la vila de Ares, Joan Rosell, Joph Barberá de la vila de Ares, en Gabriel Selma, Miquel Selma menors, Jurats de dita vila, demanats de una part, e els señors erubert gasulla, Junta del loc de Castellfort, e Migl Balaguer, Pere Gisbert, jurats de dit loc, en Pere Ferrer, Cristobal Artola del dit lloc e de altre part els señors Vicent Royo, Jurat de Morella, e en Migl Adell, en Manuel Blasco, e Antoni Folch, de dit lloc; se han reunit pera esser examinats les fites dels asagadors segons la cosa pertany, en diferens jorns. Lo present Consell hant sobre aço rahonament e acort e vist e reconeguts lo dit statut del

* Fins ara s'havía cregut que l'únich exemplar conegut del llibre *del Pastoret* era lo que guardava l'Arxiu Municipal de Tortosa, qu'avuy està en mans d'un particular de dita ciutat, qui procura retenirlo indegudament. Un periòdich tortosí, *La Voz del Progreso*, deya, a aquest propòsit, en data de 31 d'agost de 1887 : «Sr. Alcalde: En el Archivo Municipal de esta ciudad existian dos libros muy importantes, titulado el uno *El Pastoret*, y conocido el otro por el *Libro de la Cadena*. Si no esta-

bestiar o lligall; contengut en vers la fi daquell concordament de-
termena e volgue e proveix, que'ls dits asagadors del Senyoriu de
Morella vers la plana y tortosa, sien ásenyalats, pera millor pro-
veir.

INDEX DEIS ASAGADORS DE CASTELLFORT

1. Asagador de la Serrada.	16. Asagador del prat de colau.
2. Id. de la llometa de San Pere.	17. Id. de Sta. Lucia.
3. Id. de la llima de Benicabó	18. Id. de la foseta de Prats.
4. Id. de les llomes de la Verge.	19. Id. del mas de Sorribes.
5. Id. del Covacho.	20. Id. de los Campiellos.
6. Id. de la costera de la masia de Jose Folch.	21. Id. del Bustal.
7. Id. del tosal del metge.	22. Id. de la Balsica Blanca.
8. Id. del corral del baile.	23. Id. de la masia de Besér.
9. Id. de la cova d'En Gascó.	24. Id. de las Baylias.
10. Id. de la font de Na Nadala.	25. Id. de los comunes de la Grellola.
11. Id. del Pou nou.	26. Id. de la Virgen de la Fuente.
12. Id. de la llima de na Nadala.	27. Id. del común de les llomes de San Pedro.
13. Id. del collat de l'Espinó.	28. Id. de la Novelleta al corral del Bayle.
14. Id. del corral del Bayle a la plana.	29. Id. del común dels plans.
15. Id. de la masia del barranc.	30. Id. del peiró de En Blasco.
	31. Id. del comú de la llima de Pere Ferrer.

Asagadors de Portell

32. Asagador de la Verge de la Font.	38. Asagador del bobatar.
33. Id. del mas de la Fresca.	39. Id. de la mola.
34. Id. de las Albredas.	40. Id. de San Joan.
35. Id. de la Serra.	41. Id. de la torre fonso.
36. Id. del Tancat.	42. Id. del Perol.
37. Id. de la Ombría.	43. Id. de les clapisses.

mos mal informados, durante el tiempo que desempeñó el cargo de Alcalde D. Ildefonso García y Coma fueron prestados dichos libros a una respetable persona de esta ciudad, pero, a pesar de haberlos el Sr. García reclamado más de una vez, cesó este señor en el cargo del Alcalde sin lograr, a pesar de sus buenos deseos, que volvieran los mencionados libros al Archivo Municipal, y como los mismos son de suma importancia, porque recuerdan tradiciones y costumbres muy antiguas, desearíamos saber si se han devuelto al repetido Archivo.»

L'Ajuntament de Tortosa, defensor dels interessos de la ciutat, s'ha de fer càrrech de l'existencia d'aquesta antiga reclamació, y ha de procurar seguir la pista al llibre *del Pastoret*, reclamantlo de qui siga y ahont estiga, per poderlo reintegrar al seu arxiu.

Asagadors de *Olocan del Rey*

44. Asagador de la Tatanel·la.	52. Asagador de Tronelió.
45. Id. de Peña tallada.	53. Id. del carrascal.
46. Id. de la Mola.	54. Id. de la Madalena.
47. Id. de la torre felis.	55. Id. del mas blanch.
48. Id. del mas de cabessó.	56. Id. del mas de roys.
49. Id. de la torre algares.	57. Id. del mas de Cabra.
50. Id. del castell.	58. Id. del alordo.
51. Id. de San Marcos.	59. Id. de San Juan.

Asagadors de la *Mata de Forcall*

60. Asagador del mas de Ro-yos.	65. Asagador de Sta. Bàrbara.
61. Id. del mas de Blanch.	66. Id. del molí de la vila.
62. Id. del mas de Guillem.	67. Id. de les clapišses.
63. Id. de la Solana.	68. Id. de la teula.
64. Id. de la Ombria.	69. Id. de la rourera.
	70. Id. de la pedrera.

Asagadors de *Forcall*

71. Asagador de la Menadella.	77. Asagador de mola Miró.
72. Id. del mas de Viñals.	78. Id. de les tafoyes.
73. Id. torre selló.	79. Id. del mas de amela.
74. Id. bergantes.	80. Id. del riu de Chiva de Morella.
75. Id. del mas de roq.	
76. Id. del mas de San Cristófol.	

Asagadors de *Morellà*

(que són del lligalló)

81. Asagador de la vega del moll.	96. Asagador de la torre miró
82. Id. de Billot.	97. Id. de la Font neta.
83. Id. del riu Caldés.	98. Id. de San José.
84. Id. del mas de Llivis.	99. Id. de la Pobleta.
85. Id. de la torreta.	100. Id. del castell de cabres.
86. Id. del mas Querol.	101. Id. del mas de la cagulla.
87. Id. del hostal nou.	102. Id. de les barraques.
88. Id. de la cabrida.	103. Id. de Ntra. Sra. del Sargar.
89. Id. de les foycs.	104. Id. de En Font.
90. Id. de la serra de la mola.	105. Id. de herberet.
91. Id. de la torre xiprés.	106. Id. de torre Madó.
92. Id. de la setra de Chiva.	107. Id. de lo Colomer.
93. Id. de la mola de morella la Vella.	108. Id. de la llacoba.
94. Id. del carrascal.	109. Id. de la serra la fi-guera.
95. Id. de la mola de palanques.	110. Id. de torre Segura.
	111. Id. de Salvatoria.

Asagadors de la *Tineusa* o *Tinausa*

(que comprèn els pobles del Boxar, Fredes, Ballestar, Bel y Pobla de Benifasar)

112. Asagador de las peñas del àguila.	124. Asagador de la Barçella.
113. Id. del espaltar.	125. Id. del Castellar...
114. Id. de la mangrauéra.	126. Id. del Abad...
115. Id. de la Segures.	127. Id. de la Peña.
116. Id. de la Canal.	128. Id. de la Barbiquera.
117. Id. del Teraire.	129. Id. dels camps.
118. Id. del mas Blanch.	130. Id. del Estanquer.
119. Id. del tosal del Rey.	131. Id. d'En Segures.
120. Id. de San Jaime.	132. Id. de Stº. Domingo.
121. Id. de la Reguera.	133. Id. de la Clapisa.
122. Id. de Moró.	134. Id. del Marfull.
123. Id. de la Coualta.	135. Id. de la botcha.

(Falten moltes fulles, de les que l'aygua y l'incuria del temps ne són responsables. Eren les que tractaven dels asagadors dels ports de Beceyt y dels altres que per la Plana de Burriana feyen cap al Ebre y ciutat de Tortosa.)

EPISTOLARI D'EN MARIAN AGUILÓ

II

Donada a l'estampa la primerà tanda de cartes del Aguiló arribades a les nostres mans, que són les dirigides a son íntim amich y conterrani en Miquel V. Amer, poeta com ell, seguexen ara les qu'en la mateixa època esrigué a son company de professió en Manel de Bofarull, erudit arxiver, fill del ilustre fundador de la dinastia dels Bofarull, l'autor de *Los Condes vindicados*, y pare del historiador don Francesch, a qui devèm lo conexement y permís de publicació d'aquestes cartes.

Quasi totes són datades a Madrid, y 'ns donen idea de la vida estudiosa qu'en la Cort portava lo jove mallorquí, tot just major d'edat, y animat tant per la deria dels manuscrits catalans antichs com per lograr un bon càrrech d'arxiver a Barcelona que li permetés consagrar-se al tranquil estudi de l'arqueologia literaria catalana.